

Jelige: Kende család

Az északkelet-magyarországi köznemesség 18. századi családi reprezentációja, különös tekintettel a kölcsei Kende családra

Bevezető

A nemesség a feudális társadalom egyik legfontosabb rétege, amelyről ennek ellenére még ma is keveset tudunk. A választott téma segíthet közelebb vinni a nemesség egy fontos identitáselemének megismeréséhez, ehhez azonban szükség van a fogalmak tisztázására a saját értelmezésemben.

A hazai történettudomány a kora újkori nemesség rétegződése kapcsán ez idáig nem dolgozott ki pontos, jól körülhatárolható modellt. A leginkább megoldatlan kérdés a nemesség és azon belül is a köznemesség definíciója körül alakult ki. A korszakra vonatkozóan Pálmány Béla gyűjtötte össze a legteljesebben azokat a próbálkozásokat, amelyek ezt a nagylétszámú és anyagilag megosztott réteget tovább kategorizálták. Ő maga három olyan „*rendi csoportot*” különböztet meg a nemességen belül, amelyek segíthetnek számunkra eligazodni. Csökkenő rangsorrendben, a birtokos köznemességet; a jobbággal nem rendelkező egytelkes és egyházi; valamint a birtoktalan nemeseket, közöttük az armalistákat, árendásokat és taksásokat sorolja fel.¹

További tagolási módszerként olvashatunk nála Fónagy Zoltán úrbéri tabellákon elvégzett distinkciójáról is, ami kifejezetten a jobbágytelkek területének birtoklása szerint állít fel kategóriákat. Itt találkozhatunk a „*<<kisközép>> birtokossal*”, „*középbirtokossal*”, „*<<felsőközép>> birtokossal*” és még további két kategóriával. Ezek tehát egy jó szűkítést adhatnak a számunkra, azonban mégsem támaszkodhatunk teljesen rájuk, ugyanis a világi birtokosok 19,41%-a „*még töredék*” jobbágytelekkel sem rendelkezett, köztük öt gróffal.² Ők ezekben az adatsorokban tehát nem jelennek meg, mégsem a „kisnemes” armalistákhoz sorolandók.

Pálmány Béla két másik javaslatot is tesz a téma kapcsán. Egyrészt a vármegyei hivatalviselést évszázadokon átnyúlóan a „*legjobb vagyoni helyzetben lévő köznemesi családok tekintélyes*” tagjaihoz köti, másrészt saját szavaival élve: „*talán kissé önkényesen*”, de az újabb kategóriát,

¹ Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686-1815). In: Ódor Imre - Pálmány Béla - Takács Péter (szerk.): Mágánok, birtokosok, címerlevelek. Debrecen, 1997, Hajnal István Kör és KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszéke. (Rendi társadalom - polgári társadalom 9.) 45-46.

² Uő. 1997. 75-76.

a „*benepossessionatus*” réteget azzal különíti el a kisebb birtokosoktól, hogy előbbiek alkalmaztak „*állandó konvenciók gazdatiszt(ek)et*” birtok- és egyéb igazgatási ügyeiket intézendő, míg utóbbiak ezeket maguk végezték.³

Dolgozatomban a „köznyemes” kifejezést azokra a családokra alkalmazom, akik birtokokkal rendelkeztek és tagjaik időnként megyei tisztséget viseltek.

A címben szereplő *családi reprezentáció* kifejezés is többirányú magyarázatra szorul. A *reprezentációt* dolgozatomban a személy külvilág felé magáról megalkotott képeként értelmezem, amely tehát egy kifelé mutató önábrázolás.⁴ A *családi* jelző ezt egy szélesebb spektrumba helyezi, ahol a személy a megjelenített érdemeit kiegészíti egész családja érdemeivel, egy nagyobb idősíkból és jelentőségben bemutatva magát. Ugyanakkor a családi az önreprezentációs halmazon belül értelmezendő, míg utóbbinak vannak saját elemei, amelyek csak az egyénre vonatkoznak.⁵

Mindezek kapcsán abból az axiómából indulok ki, miszerint a köznyemesi családi reprezentáció, tehát ezen társadalmi réteg magáról megjelenített képe a társadalom által elvárt ideálok, sztereotípiák⁶ megtestesülése kellett, hogy legyen. A nyemesek ezirányú normakövetése tehát a korabeli gondolkodásmódra kényszerült támaszkodni. Megfordítva a logikát: a családi reprezentáció feltárása mentalitástörténeti szempontból fontos, hiszen megmutatja számunkra azt a korabeli (jelen esetben minimum északkelet-magyarországi köznyemesi), leginkább külső tulajdonságokra vonatkozó eszményképet, amely a társadalomban élt. Hozzá kell azonban tenni, hogy e téren a társadalom alatt a legtöbb esetben azt a csoportot érdemes érteni, amelyik a szimbolikus üzeneteket mint célközönség megkapta és amely elvárásokat támaszthatott az azokat küldők felé. A tényleges társadalom nagyobbik részét, a jobbágyságot ilyen oldalról megközelítő munkákat még nem ismerünk, így a kérdés nyitva áll a további kutatások számára, jóllehet írásomban szándékozom érinteni a témát.

Ezen tanulmány fő célkitűzése feltárni a térség köznyemesi ideáltípusát a különféle rendelkezésre álló reprezentációs forrásokon mint *exemplumokon* keresztül.

³ Uő. 1997. 77-78.

⁴ Így a fogalom nem összekeverendő a *reprezentáció* másik jelentésével, amely a képvisellel rokonítható.

⁵ A személyes írói tevékenységet én ide sorolom, jóllehet például Dante Alighieri családja múltját is beemeli munkáiba ld.: Bene Sándor: Öskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. = Irodalomtörténeti Közlemények. 2003. 107. évf. 1. szám 4-5.

⁶ Az ellenkultúra feltárása kapcsán, a korabeli bűnözőket vizsgálva hasonló megállapításra jut és a *sztereotípiák* kifejezéssel él Burke, Peter: The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication. Cambridge, 1987, Cambridge University Press. 74-75.

Historiográfia

A kora újkori magyar családi- és önreprezentációval foglalkozó szakirodalom máig, jelentős mértékben csak a nagyobb főúri családokat tüntette ki figyelmével. Ennek két fő oka az ezirányú későn kezdődő orientációja a hazai történettudománynak, illetve a köznemesi réteg forrásbázisának a főnemeseihez képest mutatott szűkebb mivolta. Kiemelendő, hogy a hazai szakma a reprezentációnak a politikai vetületeit emelte ki és dolgozta fel a legmélyebben, fókuszban a királyi, fejedelmi és főúri udvarokkal.⁷

A főúrral foglalkozó családi önmegjelenítésről szóló munkák legfőképpen a 17. századot tárták fel, ezen belül is a nyugat-magyarországi régiót. A kutatások kezdetben a művészet- és irodalomtörténet irányából közelítették meg a kérdést,⁸ mára pedig a rendelkezésünkre áll az az előbbieken túl, a történettudományt is bevonó interdiszciplináris kutatás eredménye, amelyet Buzási Enikő akadémiai doktori dolgozata foglal magában.⁹ A kelet-magyarországi régiót illetően is jelentek meg olyan tanulmányok, főképpen a nagykárolyi Károlyi családot feltárandó, amelyek hozzáadtak a nagy képhez. Ezen utóbbi munkák – a Károlyiak később meginduló reprezentációs törekvései miatt – a 18. századdal is foglalkoznak.¹⁰

A köznemességet bemutatandó, a *Régi magyar családok* sorozat hét, 2002 és 2007 között megjelent kötete született meg, amelyek nagy figyelmet fordítanak a családi reprezentációnak és a kora újkorra is kitérnek.¹¹ Ezen réteg képviselőit azonban leginkább az összefoglalómunkák érintették. Tárgykörünkéből adódóan ezúttal elsősorban a 18. századra vonatkozó munkákat veszem sorra. A reprezentáció mint szellemi tevékenység és a téma leginkább ilyen oldalról való múltbéli megközelítése okán természetesen itt is főként az irodalomtörténeti munkákra támaszkodhatunk, de a tárgy-, tehát művészettörténeti publikációk is fontosak számunkra, hiszen az ebből (ti. a tárgytörténetből) levezetett társadalom- és mentalitástörténet kulcspontra dolgozatunknak.

⁷ Ld. például: Szabó Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp., 2008, L'Harmattan. (TDI Könyvek 7.); G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Bp., 2008, L'Harmattan.

⁸ Pl. Bene 2003.

⁹ Buzási Enikő: *A reprezentáció keretei és gyakorlata Nádasdy Ferenc országbíró és a 17. századi főnemesi elit műpártolásában*. Akadémiai doktori értekezés. Bp., 2021.

¹⁰ Kiemelendő a Laczlavik György vezette Károlyi-kutatócsoport tevékenysége és Bara Júlia: *A Károlyiak műpártolása Nagyárolyban és környékén a 18. században*. Doktori disszertáció. Kolozsvár, 2012.

¹¹ A sorozatot Pozsonyi József szerkesztette és egyik kiemelkedő műve Szirmay Gábor: *A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története*. Debr., 2005, HBMMI. (RMCS 4.).

Az irodalomtörténeti munkák közül kiemelendő Tarnai Andor két, a 17. század végétől az 1770-es évekig tartó időszakról szóló tanulmánya,¹² amelyekből az ebben az időszakban magára találó és egyre szélesebb körű irodalmi tevékenységet folytató jezsuita középnemesi rétegről olvashatunk, amely a versekkel és naplókkel mint egodokumentumokkal kívánja reprezentálni magát. Előbbiek protestáns társairól hasonló képet vázol fel Hopp Lajos *Az önéletírás divatozása* című fejezetében.¹³ Kiemelendő még Tusor Péter Gyöngyösi István költővel kapcsolatos kutatásai is, amelyek már egy mikro képet is adnak a témában.¹⁴ Másik önreprezentációs kategóriaként kiemelendő a halotti prédikációk, orációk kérdése is, amelyekről Kecskeméti Gábor kiterjedt kutatásai adnak számot a 17. századra vonatkozóan, adatbázissal együtt.¹⁵ Mindegyik munka érinti a genealógia témakörét, ezen belül is a leszármazás reprezentációját, amely a köznemeseknél egy egyre jobban kibontakozó képet mutat. A 18. századi köznemesi genealógiára vonatkozó megállapításokat Pandula Attila foglalta össze a *Genealógia* című munka 1. kötetének historiográfiáról szóló fejezetében.¹⁶ A *Turul* című folyóirat pedig számos további családtörténeti munkát rejt.

A magyar tárgy történeti publikációk egy része módszertani munkaként és forráskiadványként tekintendő dolgozatunk kapcsán.¹⁷ Vannak azonban olyan kötetek, amelyek kitérnek a reprezentációs szálakra is. A protestáns csoportidentitás, tárgy történetéből levezetett vizsgálatának kurrens szakirodalma Ziegler Ágnes brassói főtemplomról szóló kötete, amelyben egy magyar viszonylatban kiemelkedő és ép forrásbázisról olvashatunk a reprezentációt szolgáló tárgyi emlékek és a patronálás vonatkozásában.¹⁸ A címeres halotti

¹² Tarnai Andor: Provinciális nemesi irodalom. És uő.: Nemesi Magyarország és felvilágosult abszolutizmus. Mindkettő in: Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. 2. köt. Bp., 1965, Akadémiai Kiadó. 397-446.; 500-504.

¹³ Hopp Lajos: Az önéletírás divatozása. In: Klaniczay, 1965. 387-396.

¹⁴ Tusor Péter: A gömöri prókátor és az ungi fiskális. Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában? = Irodalomtörténeti Közlemények. 2017. 121. évf. 1. sz. 85-98.

¹⁵ Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Bp., 1998, Universitas. (Historia Litteraria 5.) Az adatbázis: <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/> (letöltve: 2022. 11. 19.)

¹⁶ Pandula Attila: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Viték Gábor (szerk.): Genealógia 1. Bp., 2012, Tarsoly. (A történelem segédtudományai I.) 7-40.

¹⁷ A különféle területekre lebontva ld. pl.: pecsétlenyomatok - Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. = Turul 2010. 83. évf. 1.sz. 3-24.; patronálással összefüggő tárgyi emlékek – Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. 1-2. köt. Bp., 1986, Akadémia. (Magyarország műemléki topográfiája 11.) és Kelemen Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. In: Szabó T. Attila (szerk.): Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944. Kolozsvár, 1945, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. 156-225.

¹⁸ Ziegler Ágnes: A brassói Fekete templom. Reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben. Brassó-Bp., 2018, Martin Opitz Kiadó.

emlékek kapcsán teljeskörű összefoglalót ad Baják László munkája.¹⁹ A lakókörnyezetről szólnak B. Nagy Margit kiterjedt, Erdélyre vonatkozó kutatásai,²⁰ amelyek szintén megkerülhetetlenek számunkra. Zárva a sort, kiemelendő még a hazai munkák közül Tóth István György a kora újkori magyar művelődésről szóló munkája, amely a tárgyi kultúra korszakos összefoglalását adja.²¹

A külföldi szakirodalmak közül Peter Burke XIV. Lajosról szóló munkája²² és a művészettörténeti oldalról közelítő, de társadalomtörténeti következtetéseket levonó Michael Baxandall könyve²³ módszertani szempontból figyelemreméltó a számunkra. A kora újkor végi és újkor eleji városi öltözködés reprezentációs összefüggéseit Hans Medick vizsgálta a magyarul is megjelent publikációjában.²⁴ A kurrens külföldi szakirodalom közül pedig Richard Custnak a kora újkor közepi angol nemesi leszármazás tárgyi, reprezentációs forrásait – különös tekintettel a leszármazási táblákra, címerekre, lakóépületekre – vizsgáló munkáját emelném ki. A szerző benne kifejezetten társadalomtörténeti módszerrel közelíti meg a segédtudományos témákat,²⁵ így, habár a magyar heraldika és genealógia az angollal kevés rokon jegyet mutat részleteiben, a tárgyak társadalmi jelentősége modell-szinten összemérhető.

A földrajzi terület, a rövid előzmények és a családok

Dolgozatom régiójául azt a vidéket választottam, amelyet a magyar emlékezet hagyományosan rebellisnek tart a korai „pártoskodásban” betöltött szerepe, felekezeti hovatartozása és a különféle felkelésekben elfoglalt helye miatt. Ezen térségen belül Zemplén, Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Szatmár és Ung megyét²⁶ érintem, különös tekintettel utóbbi háromra, ahonnan a legtöbb általam kiválasztott család tevékenykedett.

¹⁹ Baják László: Bevezetés. In: Uő. (szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. Bp., 2007, MNM. (Bibliotheca Humanitatis Historica 19.) 5-25.

²⁰ Különös tekintettel pl. B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1970, Kriterion.; Uő: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták: XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest, 1973, Kriterion.

²¹ Tóth István György: A magyar művelődés a kora újkorban. In: Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Bp., 2002, Osiris. 164-249.

²² Burke, Peter: The Fabrication of Louis XIV. London, 1992, Yale University Press.

²³ Baxandall, Michael: Reneszánsz szemlélet– reneszánsz festészet. Bp., 1986, Corvina.

²⁴ Medick, Hans: A megbecsülés kultúrája. A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között. = Korall. 2002. dec. 10. sz. 19-39.

²⁵ Cust, Richard: The material culture of lineage in late Tudor and early Stuart England. In: Richardson, Catherine - Hamling, Tara – Gaimster David (szerk.): The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe. London, 2017, Routledge. 247-274.

²⁶ A térséget legteljesebben Balogh István mutatta be, ld. Henzsel Ágota (szerk.): Balogh István válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról. Nyír., 2007, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 14.).

Olyan családokat választottam ki a vizsgálódás tárgyának, amelyek egyrészt törzsökös és régmúlta visszatekintő, kontinuus famíliáknak számítanak a régióban – így a kora újkort lefedik -, másrészt a térség adottságaihoz mérten megfelelő mennyiségű és tartalmú adatot hagytak hátra maguk után, lehetőleg kutatható családi levéltáraikban. A családok múltját áttekintendő, először, jobb híján a csekély számú, korai szakirodalmat néztem át. Nagy Iván híres genealógiai munkája,²⁷ a Borovszky Sámuel-féle megyetörténet vonatkozó kötetei²⁸ és Szirmai Antal könyve²⁹ segítettek. Másik szűkítési módszerként a megyei tisztkarban, a három évszázad alatt rendre felbukkanó családok neveit kerestem. Erre vonatkozóan, a fentiekén túl, a 17. század eleji Szatmár vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek regesztáiból³⁰ gyűjtöttem ki a tisztviselők neveit. Összességében egy kezdetleges archontológia³¹ rajzolódott ki elém, amelyből már ki tudtam szűrni adatokat.

Már a 16. században elkezdődött egy köznemesi önkeresés, amely a 17. századra lefektette szilárd alapjait. A korszakunk, tehát a még 1526 előtti eszmetörténeti kibontakozás indikátora legjobban Werbőczy István által lett artikulálva a *Tripartitumban*. Kulcsár Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a köznemesség korabeli „nacionalizmusa”, „nemzeti” öntudata³² a humanizmus, általuk történt „átfaragása” révén vált politikai eszközzé ezen réteg számára.³³ Az ezt követő években a köznemesség nemzeti identitása nem veszít lendületéből, változás a kultúra terén áll be. Péter Katalin a kora újkor legelején megjelenő magyar könyvnyomtatás első évszázadának három szakaszát vázolta fel, kiemelve a köznemességet ért hatásokat. Az első szakaszban, amely 1529-cel, a hazai könyvnyomtatás megjelenésével kezdődik, továbbra is az előbbieken felvázolt tendenciák érvényesülnek, ezek folytatódnak. A szerző által „felfutásnak” nevezett periódus leginkább a protestáns, tehát vallási művekről és annak képzett közönségéről szól. A változást az „aranykor” időszaka jelenti, amikor megszorodik a

²⁷ Nagy Iván: Magyarország családai. Bp., 1988, Ráth. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/> (letöltve: 2022. 12. 20.)

²⁸ Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Bp., 1908, Akadémia.; Uő. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Bp., 1900, Akadémia.

²⁹ Szirmai Szirmai Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. 1-2. köt. Buda, 1809-1810, Királyi Magyar Universitas.

³⁰ Balogh István: Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1. - 1616. augusztus 6. Nyír., 1986, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 1.); Henzsel Ágota: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634. Nyír., 1996, SZSZBML (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 10.); Küstlérné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640. Nyír., 1997, SZSZBML (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 12.).

³¹ A kora újkorra vonatkozóan a térséget érintően nem áll rendelkezésünkre archontológiai munka.

³² A definíciós vitáról ld. Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Bp., 1974, Gondolat. (Társadalomtudományi könyvtár).

³³ Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Bp., 1981, Gondolat. (Magyar História) 138-142.

könyvek száma és „*elvilágiasodik*” a „*nyomtatott anyag*”. Ezt az időszakot Péter Katalin 1571 és 1600 közé teszi és habár az ezutáni szakaszt – amelyet 1635-ig jelöl ki - „*romlásnak*” nevezi, a köznemesség szempontjából jelentősnek tekinthető. Ez a „*politizálás tömegeit adó*” réteg ugyanis a törvényszövegekre, jogi és politikai, valamint „*erkölcsszabályozó szándékú*” művekre kíváncsi és az általa keltett igények megsokszorozzák ezeknek a számát az előző szakaszhoz képest. A történész továbbá azt is kifejti, hogy a nagymértékben anyanyelvű munkák arra utalnak, miszerint a köznemesség széles táborá olvashatta ezeket.³⁴

A köznemesség tekintélye a 17. századra látszólag megszilárdul. Egyrészt egy érdeklődő és jól látható olvasótáborként jelennek meg, másrészt pedig kivívják maguknak a politikai elismertséget. A politikai jellegű küzdelmek miatt az önreprezentációjuk a szakirodalmak alapján inkább szekulárisnak mondható, a vallási hatás persze így sem elhanyagolható, azonban „*kezd másodrendűvé válni*.”³⁵ Nem kevésbé fontos az őket érő gazdasági impresszó sem. Zimányi Vera hívja fel a figyelmet arra, hogy habár a hazánkban élő emberek ebben az időszakban nem egy folyamatos gazdasági jólétet tudhattak magukénak – főleg nem Erdélyben – minimum a középrétegnek lehetősége nyílt a presztízs-növelő termékek beszerzésére a luxuscikkek értékének csökkenésével.³⁶

Az ebben az időben már meglévő családi reprezentációs *tárgyi* eszköztár végigkíséri a kora újkort. A helyi családok reprezentációja egész ideig hasonló mintákat követ, legfeljebb mennyiségi változást mutat az évszázadok alatt, de tartalmi változásra csak a 18. században figyelhetünk fel, e tekintetben is a kölcei Kendék részéről.

Még mielőtt az önmegjelenítés eszköztárát bemutatnám, - a hely szűke miatt -, a modellszerű mintázatokat is mutató Kendéken keresztül, igyekszem bemutatni a térség, fenti rostákon átjutó famíliáit, akik közül ötöt - az urai Uray, a kölcei Kölcsey, a tasnádszántói Becsky, illetve a vajai és ibrányi Ibrányi családokat - tüzetesebben is megvizsgáltam. A Kendéknek összefoglaló „*ösiségüket*”, múltjukat; birtokviszonyaikat és ezeknek lokalizációját; felekezeti hovatartozásukat, az ebben végbemenő változásokkal együtt; a megyei és országos tisztikarban betöltött szerepüket és elhelyezve őket egy hálózatban: a házassági történetüket.

³⁴ Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp., 1995, Ráday Gyűjtemény. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.) 78-95.

³⁵ R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Bp., 1978, Gondolat. 353.

³⁶ Zimányi Vera: Néhány szempont az életszínvonal vizsgálatához a 17. századi Magyarországon. In: Uő. (szerk.): Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Bp., 1994, MTA TI. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 12-17.

Leszármazásukat tekintve, mai tudásunk szerint a Sente-Magócs nemzetségig vezethetők vissza,³⁷ a vezetéknévük első felbukkanását pedig, Balázsik Tamás szerint az 1500-as évekre lehet tenni a középkori oklevelek alapján.³⁸

1549-ben Kende Máté csak Szatmárban, kilenc helységben összesen huszonhét, Mihály Beregben három és fél,³⁹ Szatmárban pedig tizennégy portát birtokolt, összesen nyolc helységben. A család többi tagja, András, Ferenc, Gáspár és György összesen még hét szatmári portát bírt, átlagosan öt helységben elosztva.⁴⁰ A nevek mindegyike beilleszthető a Balázsik által rekonstruált családfába, amely szerint hat testvér földjei és birtokai lehettek ezek. Az ág, amelynek reprezentációját a dolgozat körüljárja, Mátétól jön le. Az ő unokája Mihály,⁴¹ akinél, pontosabban, aki miatt újabb birtokgyarapodást láthatunk a 17. század második felében. Az ő felesége volt ugyanis szigethi Vass Erzse, akitől Ádám nevű fia származott és akinek testvére birtokai egy jó részét unokaöccsére, Ádámra és annak fiára, ifjabbik Mihályra hagyta, köztük fél csekei jószágával, szamosközi és pátyodi földjeivel, tájai házával és az ahhoz tartozó szőlővel, valamint gulácsi udvarházával és egy ismeretlen telekkel együtt.⁴² Ugyanezen Mihály volt a következő, aki ügyes házasságot kötött. Elvette azt a Barkóczy Máriát, aki, habár maga nem családja grófi ágából sarjadt,⁴³ de rokonsága révén szukcesszorává vált több főnemesi jószágnak is.⁴⁴ További példaként említhető még meg Tiszakóród is, amihez ugyanígy jutott hozzá a Kende család.⁴⁵ Anélkül, hogy további adatokat sorolnánk a Kendék vagyoni helyzetét feltérképezendő, álljon itt példának annak a Pálmány Bélától kölcsönzött módszernek az eredménye, amely eldöntheti a család 18. századi vagyoni hovatartozását. Egy 1763-as számadásból értesülünk arról, hogy Kende János tiszttartót alkalmazott csekei birtokán, így a Kendék ekkor már a jómódú, benepossessionatus nemesek közé tartoztak. Módszertani érdekességgént említendő az is, hogy az úrbéri tabellákon a család ezen ága csak Abaúj

³⁷ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 3/1. köt. Bp., 1901, MTA. 68-70. A leszármazásra vonatkozó adatokat a Leleszi Konvent és a Diplomatikai Levéltár iratai alapján megerősíti: Balázsik Tamás: kegyúri temetkezés Túrístvándiban. = Műemlékvédelmi Szemle. 1993. évf. 1. sz. 20. o.

³⁸ Uő. 1993. 6. 20.

³⁹ Kende Mihály törtszámos portája egy közös birtoklás számainak felezése alapján jött ki Maksay Ferencnek. Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 1. köt. Bp., 1990, MTA. 181. 186.

⁴⁰ Maksay 2. köt. 1990. 749.

⁴¹ Balázsik 1993. 20. 10.

⁴² MNL OL P 423 7. cs.

⁴³ Nagy 1988. o.n.

⁴⁴ Pl. gróf gersei Pethő Ferenc pusztáinak és udvarházának. MNL OL P 423 12. cs.

⁴⁵ Gergelyffy András - Gilyén Nándor: Tiszakóród. In: Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 2. köt. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Magyarország műemléki topográfiája 11.) 361.

megyében jön elő, az adatsor „elrejt” fő birtokaikat, vélhetően a már a dolgozat elején kifejtettek miatt.⁴⁶

A család a konfesszionalizáció idején, térségbeli társaikhoz hasonlóan református hitre tért.⁴⁷ Az általam kutatott ág azonban valamikor katolikus lesz. Első ilyen nyom Mihály és Barkóczy Mária László nevű gyermekének csicseri Orosz Évával kötött házassága.⁴⁸ Évának, szintén László nevű testvére ugyanis jezsuita szerzetes.⁴⁹ Közös gyerekeik közül pedig az 1722-ben született ifjabb Kende László követi anyai nagybátyját, először Kassán tanul, majd 1739-ben jezsuita szerzetesként tűnik fel a források között.⁵⁰ Az ő testvére, János nem kerül elő egyik iskola adatbázisában sem, viszont gyermekei⁵¹ igen: ifj. János, Pál és József Kassán és Nagyszombaton is tanulnak.⁵²

A család, Nagy Iván szerint a kora újkorban folyamatosan ott van először Szatmár, majd Ung vármegye tisztkarában kiemelt, alispáni tisztségeket betöltve. Tamás 1614-ben, unokája, Ádám 1670-ben és dédunokája, Mihály pedig 1692-ben kerül a megye irányításához. Mihály fia, László aztán Ungban lesz szintén alispán 1724-ben és újabb két generációval később Pál ismét Szatmárban tölti be felmenői tisztségét.⁵³ Pál édesapja, János az első, aki magasabb stallumba kerül. Ő „főprovincialis comissarius”, azaz tartományi biztos lesz előbb Debrecenben, 1759-ben, abban a már ekkorra megszilárdulni látszó intézményben, amely „*később a katonai vonalon jelentkező nemzeti gondolatnak egyik*” erőssége lett és első debreceni kerületi főbiztosa is köznemes volt,⁵⁴ majd Kassán.⁵⁵ János fiai, az említett Pál testvérei közül többen is országos tisztségre tettek szert. Ifjabb János korai haláláig a nádori hivatalban dolgozott.⁵⁶

⁴⁶ Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. 1-2. köt. Bp., 2013, MTA. (Magyar történelmi emlékek) o.n. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/> (letöltve: 2022. 12. 15.). A már említett, úrbéri tabellák adataiból levont, az adott nemes teljes uradalmára vonatkozó következtetésnél érdemes Wellmann Imre módszerét alkalmazni, aki szerint ezen feltüntetett földterületek tartozékai meghaladták a 84%-ot a Dunántúlon. Pálmány 1997. 74-75.

⁴⁷ Balázsik 1993. 13-14.

⁴⁸ MNL OL P 423 12. cs.

⁴⁹ MNL OL P 423 13. cs.

⁵⁰ Az adatok Barta M. János: „A kassai jezsuita gimnázium diáksága 1697-1773” címmel készülő adattárából valók, amelyeket projektvezető Fazekas István bocsátott a rendelkezésemre. é.n. o.n.; Diós István (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. o.n. <http://lexikon.katolikus.hu/lex-internet.html> (letöltve: 2022. 12. 19.); MNL OL P 423. 16.cs.

⁵¹ Nagy 1988. o.n.

⁵² Barta é.n. o.n.; Az NKFIH által támogatott K 116116 projekt adatai: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat/ o.n. (letöltve: 2022. 12. 15.)

⁵³ Nagy 1988. o.n.

⁵⁴ Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a debreceni kerületben 1723–1849 között. (Provinciális commissariatus districtus Debreceniensis.) = Hadtörténelmi Közlemények. 6. évf. 2. sz. 140-142.

⁵⁵ MNL OL P 423. 19. cs. Vö. uő. 1988. o.n. És Vay László: A német hivség, avagy Bécs polgárai a frantzhadban... Nagyvárad, 1806, Máramarossi G. Antal. 400.

⁵⁶ Nagy 1988. o.n.; Vay 1806. 403.

A család rokonságára félig már kitértem, a Barkóczyakon keresztül közvetett kapcsolatba került a család több főrendi társukkal is. Az újkor előtti generáció egyik tagja, Pál és János lánytestvére, Julianna pedig már közvetlenbe, férjhez ment báró meskó Meskó Ferenchez.⁵⁷

A fenti famíliák mind a *nobiles possessionati* (birtokos köznemes) kategóriába sorolandók és kellő adattal is szolgálnak a számunkra. Fontos azonban, főként a Pálmány-féle tanulmány tükrében megjegyezni, hogy anyagi téren nagy eltéréseket mutatnak egymáshoz képest, a „mezőny” jelentősen kettészakad. Korszakunkban a Kölcsey és Uray családok, habár vélhetően ismertek voltak a megyei elit számára a tisztikarban betöltött szerepük okán, a többi családot sem anyagi téren, sem pedig rangjukat illetően nem közelítik meg. Míg utóbbiak a főrendekkel is házasodnak és ennek is köszönhetően jelentős számú községben földesurak, addig ők a saját nemesi rétegüknél feljebb nem képesek jutni és az egy ágon belüli portáik száma is csak a saját maguk fenntartására elegendő, ahonnan a társadalmi leszakadás is könnyebb.

A családok rövid történetét és számos közös jegyet mutató fejlődési ívüket áttekintve felmerül a kérdés, vajon egymással milyen kapcsolatot ápoltak, vettek-e át mintákat - egyelőre csak a családi stratégiára és nem a szintén „ragadóssá” válni képes családi reprezentációra vonatkozóan -, egymástól és persze a főuraktól. Érdekes módon ezek a családok csak a 19. század elején kezdenek el egymással házasodni.⁵⁸ A helyi, közös eseményeket bemutató dokumentumok lennének leginkább a célravezetők a családok kapcsolatteremtését bemutató, azonban erre vonatkozóan kevés adat áll a rendelkezésünkre. Az utóbbi években megjelent „*Keresztvíztől sírkeresztig*” címet viselő két kötet által közreadott, térségünkre vonatkozó munka sajnos csak 1700-ig tárgyalja a témát és adja közre annak forrásait.⁵⁹ A nagy mennyiségű misszilis-anyag átnézése további lendületet adhatna a kutatásoknak.

Ugyanez a helyzet – még mindig a stratégiák adaptálásánál maradva – a familiaritás kapcsán is. A térség nagy családjai, mint például a Károlyiak esetében egyelőre nem történt meg familiárisi háló teljeskörű feltárása. Az ő conventiós listái a 18. században kezdődnek, ezekben pedig csak a tisztartók számadásai és a szolgálattevők bérezése jelenik meg.⁶⁰ A Barkóczyaknál ugyanez a helyzet. A misszilisek átnézése tehát ebben is segítségünkre lehet,

⁵⁷ Nagy 1988. o.n.; Vay 1806. 405.

⁵⁸ Ebben a tekintetben a Kölcsey és Kende család különbséget mutat, ők nemzetségi rokonok (Balázsik 1993. 20.), azonban kora újkori házasságról itt sem tudunk.

⁵⁹ Hanák Béla – Szabó András Péter (szerk.): *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526-1700)*. 1.-2. köt. Bp., 2021, BKT. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Magyar Családtörténetek: Források 4-5.).

⁶⁰ MNL OL P 397 IV. 3. t. a. 173-175. d.

azonban ezen időszakban a familiaritás intézménye iránti igény megszűnik,⁶¹ így ilyen kapcsolatok tehát nem célravezetőek abban a tekintetben, hogy megvizsgáljuk a köznemesség főnemességtől való direkt modell-átvételét.

A családi reprezentáció színterei, a fő források

A családi reprezentáció kapcsán azokat az erre alkalmas területeket vizsgálom meg, amelyeknek szakirodalmi bázisát a historiográfiai részben felvázoltam. Fontos kihangsúlyozni, hogy a köznemesi levéltárak iratanyagai nehéz feladatot adnak az ezzel a témával foglalkozók számára. Ahol van is kellő mennyiségű forrás, ezek legtöbbje birtokperekről, földek zálogba adásáról, különféle ezzel kapcsolatos adatokról szólnak, tehát a köznemes saját birtokain való gazdálkodásáról, amely habár kétségtelenül nagy részét tette ki ezen emberek mindennapjainak, főnemes társaikból kiindulva, az önreprezentációra is kellett gondolniuk. A kérdés az tehát, hogy a vizsgálódó mit tud kihámozni ezekből az iratokból és egyéb forrásokból, úgy, hogy ráadásul a vizsgálat legjobb terepe például a halotti oráció és a költési listák lennének, amik azonban csak korlátozott módon állnak rendelkezésünkre a térségben.

A továbbiakban, fentiek szerint igyekszem úgy bemutatni a 18. században lezajló családi reprezentációt érintő változásokat, hogy közben – érzékeltetés és összehasonlítás gyanánt - rövid áttekintést adjak az azt megelőző időszakról.

A patronálással kapcsolatos reprezentációs tevékenység

A reprezentációval foglalkozó kutatások interdiszciplináris mivoltát az irodalomtörténetin túl a tárgytörténeti kutatások bevonása is indokolja. Utóbbiak kapcsán a történész feladata az, hogy a tárgyak társadalomtörténeti jelentőségét kiderítse, hogy megnézze, a materiális kultúra mit jelentett a korszak emberei számára. Ez jelenthet egyfajta átjárást a különféle diszciplínák között, aminek következtében a tárgytörténetből mentalitástörténet lesz.

A nemesség az egyházak patronálását saját önmegjelenítésére is felhasználta. Ennek jellegzetes válfaja a kegyúri temetkezés volt, mely során a családok múltjukat és jelenüket tárgyakkal is

⁶¹ Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor (szerk.): Genealógia 2. Bp., 2013, Tarsoly. (A történelem segédtudományai I.). 10.

illusztrálták. Az ilyen alkalmak, „*rituálék*” Baják László szerint rengeteg szimbolikus képet festettek föl a résztvevők szeme elé és vélhetően a „*nemesi társadalom egészében ismertek*” voltak.⁶² Erre bizonyítékot a Kendéknél látunk, akik egyik családtagjuk, vélhetően 17. századi, Túrístvándiban tartott temetésén ketté törték annak szablyáját és a halottal együtt eltemették azt.⁶³

A temetések alatti egyik állandó tárgyi eszköz a halotti címer volt, amely csak a gyászszertartás ideje alatt kapott szerepet és általában papírból, vagy selyemből készült.⁶⁴ Talán ennek is „köszönhető”, hogy ilyen tárgyi emlék nem maradt fenn a helyi köznemes családokról, annak ellenére, hogy ezek temetéseken való hiánya rendhagyó volt a korszakban.⁶⁵ Példa is biztosan rendelkezésre állt a családoknak, a Károlyi és Barkóczy famíliáknak vannak máig fennmaradt ilyen darabjaik.⁶⁶ A családok sajnos halotti zászlókat sem hagytak maguk után, de ezekről is hasonló következtetést vonhatunk le. A már maradandó, a halott örök életét hirdető tárgyak, mint az epitáfiumcímerek⁶⁷ szintén ritkaságnak számítanak a térségben, amennyiben a köznemességet vesszük górcső alá. E tekintetben a rozsályi Kun család meghatározhatatlan korú, kisszekeresi kőfaragványa [1. kép] unikális darabnak számít. Ibrányi Ferenc 17. századi halotti orációjából kapunk a szabolcsi családra vonatkozó temetkezési adatokat. E szerint Ferenc „*semmi friss pompákat*” nem szeretett volna halott teste körül tudni, hanem azért egy „*márványkő emlékeztető oszlopul*” mementót hagyni mégiscsak kívánt.⁶⁸ Hogy azonban ez a megnevezés epitáfiumcímer, vagy pedig a fali síremlékek rokonainak számító,⁶⁹ falra függesztett köepitáfium volt-e, azt nem tudjuk. Szirmay Gábor egy évtizede publikálta a köznemes szirmai és szirmabesnyői Szirmay család két epitáfiumcímerét, amelyek szerinte a 18. század derekáról származnak.⁷⁰ Ezek közül a család Zemplén megyében található pazdicsi tárgyi emléke példaként megemlíthető, térségünkhöz tartozó forrás.

⁶² Baják 2007. 13-14.

⁶³ Balázsik 1993. 12. 15.

⁶⁴ Baják 2007. 5.

⁶⁵ Uő. 2007. 18.

⁶⁶ Károlyi halotti címerekre példa: Bara 2012. 159. Barkóczy halotti címerekre példa: MNL OL P 1841 59. t. No. 11-13.

⁶⁷ Baják 2007. 5.

⁶⁸ Váraljai Lőrincz: Tekintetes es Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencznek Temetese. Melly lött Ibranyban, 29-dik Julii, 1659-ben. Sárospatak, 1659, Rosnyai János.o.n.

⁶⁹ Baják 2007. 5.

⁷⁰ Ő tévesen „halotti címerekként” hivatkozik rájuk. Szirmay Gábor: Halotti kultusz a 17. századtól napjainkig egy magyar nemesi családban. Debr., 2010, Tiszántúli Történeti Társaság. 27.

A családokról, tudtommal egyik hazai múzeum sem őrizz tumbákat sem, azonban a (sokszor címeres) sírkövek is elterjedtek voltak a köznemesség soraiban. Az ilyen jogállással bíró nagylányai és vásárosnaményi Lónyay családnál ismerünk ilyeneket.⁷¹

A református vidékeken különösen jó forrásnak bizonyulnak témánk kapcsán a napjainkban egyre több templomban helyreállított kazetta-, karzat- és falfestmények, annak ellenére, hogy a kálvinista teológia elítéli a képi ábrázolást.⁷² A Bereg megyei Lónyán található, körülbelül 1631-re keltezett címerpáros [2. kép], - amely már a reformáció kori templomokra jellemző indás, reneszánsz ornamentika irányelvei szerint készült⁷³ – szintén nem egyedülálló munka lehetett, jóllehet ebből is keveset ismerünk a térségben. A heraldikai jobboldalon lévő címer, pajzsban elhelyezkedő címerképe vélhetően a már említett Lónyay családhoz köthető a három leveles makk⁷⁴ és a sisakdísz mellé festett „L M” monogram miatt. A másik címer gazdáját, annak általános motívumú jelvénye miatt (halmon lévő korona és egy ebből kinövő, görbe kardot tartó kéz) nehéz meghatározni, de ez esetünkben nem is releváns igény. Báji Patay Sámuel, Szabolcs megyei köznemes 1784-ben a taktabáji református templom falára készítette el családja címerét.⁷⁵ A Kölcsey család kifejezetten folklorisztikus módon ábrázolt milotai címerképe [3. kép], a három lilomot tartó kéz annak az üléspadnak a külső részén helyezkedik el, amely 1792-től 1793-ig készült.⁷⁶

A református képábrázolás-ellenesség mellett érdekesek a fenti, kifejezetten a családokat a középpontba állító aktusok. Ennek egy tovább fokozott megnyilvánulása a klenódiumokkal mint az úrvacsora kellékeivel megvalósított „önreklám”, pláne annak is címerrel történő változata. Erre példa a lekcsei Sulyok család nagyon korai, felirata szerint 1556-ból származó és a család által 1646-ban renováltatott csengeri úrvacsorai kelyhe és kenyérszító tányérja, amelyen a Sulyok- és Csaholyi-címer látható.⁷⁷ Mindkettő köznemes család. Ugyanezt biztosan

⁷¹ Bartos György – Fülöp András: Lónya, református templom. = Műemlékvédelmi Szemle. 2003. évf. 2. sz. 84.

⁷² Ennek az ellentmondásnak a feloldását Görög Hajnalka ezeknek a képeknek a szándékosan nem minősítésre törekvő, folklorisztikus megalkotásában látja, amely által az ábrázolt alakok elveszítik lehetséges bálvány jellegüket és a prédikáció alárendelt eszközeivé válnak. Görög Hajnalka: Képmetamorfózisok. Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17-18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában. = Erdélyi Múzeum. 2001. évf. 3-4. sz. 143.

⁷³ Vö. Bartos - Fülöp 2003. 85.

⁷⁴ A Siebmacher kötetek rendszerint megbízható ábrázolásain a címerkép két egymással szembe forduló oroszlán, amelyek közül az egyik három nagylevelű makkot tart (*Löwen [...] drei [...] gr.[oss] beblätterte Eichen haltend*). Csergheő Géza (szerk.): J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Nürnberg, 1893, Bauer und Raspe. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-ungarn-magyarorszag-2/> (letöltve 2022. 12. 21.) o. n.

⁷⁵ Jávor Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. = Művészettörténeti értesítő. 49. évf. 3-4. sz. 177-178.

⁷⁶ Gaylhoffer-Kovács Gábor: A milotai református templom famennyezetének "ládájába" rejtett iratok. = Műemlékvédelem 58. évf. 4. sz. 253.

⁷⁷ Közli: Csernyánszky Mária: Iparművészettörténeti áttekintés. In: Entz 1. köt. 1986. 208-9.

nem tudjuk elmondani a már XVII. századból származó, felirat nélküli ón kupán⁷⁸ lévő teljes alakos, kardot tartó griff [4. kép] gazdájáról, akit sem az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben, sem pedig az egyéb összeírásokban szereplő nevek Siebmacherrel összevetett címerei nem hoznak egy síkra. Ezek a felsorolások inkább a nagyobb, itt birtokos családok kizárását segítik elő és figyelmünket a meg nem nevezett, egyéb (kis)nemesi családokra irányítják. Az 1753-ban renovált ezüst pohár [5. kép], amely a rávéssett „PG” monogramjából és címeréből feltételezhetően Perneszy/Pernyesy Gábor adománya, akinek neve mint a templom patrónusáé jelenik meg a szentély boltíve felett [6. kép]. A „mi” családjaink címeres klenódiumait és terítőit nem ismerjük, de saját felirattal ellátott, az önreprezentációt nem nélkülöző adományait igen. Érzékeltetésképpen, csak a kora újkorban az Uray család különböző tagjai hat,⁷⁹ a Kölcseyek négy,⁸⁰ a Becskyek egy,⁸¹ az Ibrányiak kettő⁸² és a Kendék hat⁸³ olyan tárgyat ajándékoztak, amelyen nevük megjelent. Itt fontos megjegyezni, hogy a tárgyakat más felekezethez tartozók is adhatták, a Becskyeknél például szerepel is a piricsei jegyzőkönyvnél a „római hiten lévők” megjegyzés a nevük mellett.

A templomi kő címerpajzsok is látszólag a köznemesi családi reprezentációjának részei voltak időszakunkban. A Mátyás kor egyik divatja volt a címerpajzsos díszítés, amely a 15. század végére a régióban is felütötte a fejét.⁸⁴ A megye nagybirtokos családjaitól több ilyen tárgyi emlékünks is maradt, például a Vámosorosziiban található, nemrég restaurált Báthory-címeres zárókő [7. kép], ami a birtokos nemességet illeti, az Ibrányi család ilyen ornamentikájáról csak sejtésünk van.⁸⁵

⁷⁸ Gergelyffy - Gilyén 1987 36.

⁷⁹ Szabadi István (szerk.): „Nagy Atyáinknak is az Attyaik szerzették...” A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Debr., 2006, TREKL. (Editiones archivi districtus reformatorum transtibiscani XIII.) 65. 78. 81.; Uő. (szerk.): „Mellyet még az régi atyáink is birtanak”. Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Debr., 2001, TREKL. (EDADRT IX.) 187.; Uő.(szerk.): „Kívül, belől, földben, ládában, papiroson, contractuson...” A Máramarosi és Szabolcsi református egyházmegyei vagyonösszeírási jegyzőkönyvei 1809. Debr. 2017, k.n. (EDADRT XX.) 169.; Uő. (szerk.): „A Torony mikor épült, a legöregebb embereink sem emlékeznek reá...” Az Alsószabolcs-Hajdúvidéki, Debreceni és Nagykunsági Református Egyházmegyei Vagyonösszeírási Jegyzőkönyvei 1809. Debr., 2019, k.n. (EDADRT XXII.) 26.

⁸⁰ Uő. 2006. 262.; Uő. 2001. 51. 105.; Uő. „Mindenek jó rendel és ékesen légyenek Ti Közöttetek...” A Békés-Bánati, Bihari, Érmelléki, és Nagybányai Református Egyházmegyei Vagyonösszeírási Jegyzőkönyve 1809. Debr., 2016, k.n. (EDADRT XIX.) 241.

⁸¹ Uő. 2017. 172.

⁸² Uő. 2017. 98.; Uő. 2001. 232.;

⁸³ Uő. 2006. 142. 188.; Uő. 2016. 234.; Uő. 2001. 51. 88.; Uő. 2017. 148.

⁸⁴ Módy Péter – Szőke Balázs: Adalékok a debreceni Szent András-templom építéstörténetéhez. In: Kollár Tibor (szerk.): Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Nyír., 2014, SZSZBMFÜ. (Középkori templomok útja 3.) 142.; Terdik Szilveszter: Középkori templomok görögkatolikus használatban Északkelet-Magyarországon In: I. m. 186.

⁸⁵ Lukács Zsuzsa: Az ibrányi református templom kutatása és építéstörténete. In: Valter Ilona (szerk.): Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1993, OMvH (Művészettörténet-műemlékvédelem 2.) 129.

A római katolikus oltárokon elhelyezett köznemesi családi címerek ritkák a térségben korszakunkat tekintve, annak ellenére, hogy az általam is tüzetesebben megvizsgált famíliák egy része viszonylag hamar katolizált. A nyírbátori minorita templom viszont üde színfoltként jelenik meg e téren. Nádfői Krucsay János és németszőgyéni Jósza István 18. század eleji barokkos címerei az egyik és másik mellékoltáron elhelyezve⁸⁶ ide tartoznak.

Szintén katolikus példaként említendő az a Mária-kongregációs album, amelybe többek között a csicséri Orosz és Ibrányi családok címerei kerültek mint a tagok jelvényei.⁸⁷

Összefoglalandó a leírtakat, a következőket állapíthatjuk meg. Az alapvetően világi családi reprezentációnak a szakrális térben való megjelenése egy különleges területe a „műfajnak”, ugyanis ez az, aminek segítségével a nemes a lehető legtágabb célközönséghez tud szólni, azon a helyen, ahol a társadalom minden csoportja megfordul, a faluközösség fő épületében, a templomban. Ami a gyakorlat történetét illeti, jól láthatóan egy kontinuum, állandó folyamatról beszélhetünk, amely a köznemeseknél is jelen volt az egész kora újkorban; ezen pedig a kálvinista egyház sajátos, helyi, a nyugati presbiteriánustól eltérő és sokkal inkább a katolikusra hasonlító, tehát a középkori örökségként megmaradó egyházkormányzati rendszere sem módosított, a patrónusok egyházszervezetbe való jelentős beleszólása megmaradt.⁸⁸

Ziegler Ágnes a brassói Fekete templomról szóló kötetében az adományozás fő motivációjaként a régi, reformációt megelőző „*epitáfiumfunkciós*” gyakorlat tovább élését látja, amely inkább egy tudatalatti szokáskövetés, mint tudatos reprezentációs aktus szerinte.⁸⁹ Az állítást megerősíteni látszik az a tény, hogy a patrónusi adományozás nem mutat változást időszakunkban, voltaképpen nincs is olyan motivációs tényező, amely kiváltaná ezt, a biztos gazdasági háttérrel bíró köznemesnek a faluközösség, tehát általában saját szolgálói előtt nem kell bizonyítania és a főnemesek sem hoznak e téren új, követendő mintát. Vélhetően egy norma az, hogy a patrónus jelvénye, vagy neve jelen van a szakrális térben is, a köznemesi eszménykép része, sőt fontos alapja ez, így tudatosságot nem is követelt meg mindez. Hangsúlyozandó, hogy ehhez a hagyományhoz hozzátartozik a legszakrálisabb tárgyakon való feltűnése is a nemes családoknak, amelyek így szinte már minden dimenzióban megjelennek. A „szent eklézsia”

⁸⁶ Előbbi közli: Baranyai Béláné: A nyírbátori minorita templom berendezése. = Művészettörténeti Értesítő. 9. évf. 3. sz. 206.; Utóbbi közli: Jósza Miklós - Ulrich Attila: A németszőgyéni és bánházi Jósza család története. Debr, 2005, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. (Régi magyar családok 3.). 73-74;

⁸⁷ Terdik Szilveszter: Az ungvári jezsuiták Mária-kongregációjának albuma. (Részleges) forrásközlés. In: Bogár Judit - Déri Eszter(szerk.): Barokk vallásos közösségek. Bp., 2017, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok). 220.

⁸⁸ Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Külföldi Református Egyházmegye 17-18. századi iratainak tükrében. Bp., 2011, Akadémia. (Néprajzi Tanulmányok). 66-67.

⁸⁹ Ziegler 2018. 180.

házában való fali, padsori, stb. jelenlevőségük mellett a nemes magát és családját szinte az Úr mellé⁹⁰ helyezi el azzal, hogy az úrvacsorai edényeken nevét, és/vagy címerét tünteti fel. Amennyiben tehát a szokás nem is szándékolt, a norma és üzenet ez.

A lakókörnyezet mint reprezentációs tér

A nemesi reprezentáció vizsgálatának elengedhetetlenül fontos részét képezi a földesurak uradalmainak vizsgálata. Ez már csak azért is így van, mert a családi levéltárak nagyrésze a birtokok rendezéséről szól. Mindezek ellenére nagyon kevés konkrét, a reprezentációról hírt adó részletet találunk ezekben, az indirekt üzenet pedig ma is ismert a történettudomány számára: azért ezek a dokumentumok teszik ki ezen levéltárak nagyrészét, mert gondolkodásuk és mindennapjuk origójában is a föld tulajdonlása és az azon való gazdálkodás állt.

A vizsgálatot a lakókörnyezet fizikai kettéosztásán keresztül vázolom fel. Külön szeretném felhívni a figyelmet a köznemes egész „birodalmának” szemléltetésére, amely több, egymástól általában távoleső, tehát nem összefüggő földterületből állt; és az ezeken a területeken belül elhelyezkedő nemesi udvarházakra, amelyek, ha állandó otthonul szolgáltak uraiknak, külön is reprezentációs tevékenységet láthattak el, hiszen a vendégek fogadása is itt kellett, hogy történjen.

A 16. és 17. században a reneszánsz „új igényként” jelent meg a „lakóterületek” kapcsán. Ez a folyamat a lakóotthonok „másokkal való megcsodáltatását” is jelentette, tehát végbement egy mentalitástörténeti változás. Mindez azonban leginkább a főnemeseknél és polgároknál történt meg, a köznemesség „széles köreiben” csak a 17. században terjedt el a mintázat.⁹¹

A kölcei Kende család levéltára a 18. századra vonatkozóan gazdag és – más értelemben használva a kifejezést – reprezentatív forrásokkal rendelkezik a térségben. Habár a kifejezetten stílusbeli megállapításokhoz leginkább tárgyakra lenne szükségünk, témánkat a reneszánsz (és később a barokk) egyébként is csak mint a reprezentációt serkentő tényező befolyásolja, így a kölcei Kendék inventáriumai – amelyek nem írják le az építészeti stílusokra leginkább jellemző díszített ablak- és ajtókereteket, fali freskókat, egyebeket⁹² - megfelelő képet adhatnak a szakirodalmak tükrében.

A Kendéknek ugyanis három lakóotthonuk inventáriumát is ismerjük, egy századon belülről, amelyek három különböző, egy ágból származó generáció tagjaihoz kötődnek, így

⁹⁰ Azzal a megjegyzéssel, hogy a református vallásban Krisztus a kenyér és borszínében való jelenlevőségét nem hiszik.

⁹¹ B. Nagy 1970. 85-86.

⁹² Uő. 1970. 90.

összehasonlíthatók. Kende Mihály csekei lakóházának 1702-ben történt összeírása csak a tárgyakat sorolja fel, azok elhelyezkedését és az ingatlan szobáit nem. A ház tartozékai között viszonylag kevés a presztízs hirdetésére alkalmas eszköz. A dekorációként használt berendezési tárgyak között egy „viselt szőnyeget”, „báránybőrt”, mindössze négy darab, bővebben nem jellemzett „nagy papíros képet”, „négy órát” és a „falon egy címet”(!) találunk. Az étkészlet tányérjai, táljai és csészéi mind ónból vannak, utóbbiak „[meg]viseltek”.⁹³ Maga az épület valószínűleg fából készült, mint az ekkor még élő⁹⁴ Kende Gábortól, a 17. század végén konfiskált, szintén csekei nemesi kúria.⁹⁵

A következő generáció tagjának, Lászlónak csicseri lakóháza – amely vélhetően Orosz Anna, felesége révén került hozzá - már jobban le van írva. Az 1730-ban készült inventárium helységenként írja le a tárgyakat és habár nem helyezi el őket bennük, néha utal az épület tulajdonságaira is. A leírás egy „élésházat,” három pincét, egy „kőboltot”, egy „hálólház” és egy nagy szoba, illetve egy „ebédlő- és oldalházat” említ, amelyek a birtokos használatában állhattak. Az élésházat én a főépülettől külön helyezem el, ez vélhetően a felsorolásban szintén szereplő cselédházak lakóinak volt fenntartva.⁹⁶ A család tagjainak a kőből épült bolt⁹⁷ lehetett a konyhájuk, az abban leírt eszközök miatt. A maradék, összesen négy szoba pedig már a „kényelmet” szolgálta. A szobákban összesen 33 darab kép volt, ebből 16 a hálószobában, mellette a ház egyetlen (fali)órájával, egy „egész rókabőrrel” és „szőrös-”, valamint „festett karszékekkel”. A második legdíszesebb szoba az oldalház⁹⁸ volt a „veres bőrös asztalával”, 8 fali képével és „gyöngyös pulháival”. A kőbolt konyhai felszerelései között már megjelent a kristály is lábas- és egyéb csészék, kis- és talpaspoharak, valamint édességtartó formákban.⁹⁹

A harmadik összeírás egy generáció kihagyásával, László unokája Pál, újfent csekei lakóházával foglalkozik. A füzetben a következő felirat áll: „1782 (1786-ig)”. A csicseri háznál alkalmazott logika szerint öt szobát sorolok a házhoz, tehát a birtokosok lakrészéhez. Egy étkező, „kisszoba”, „második szoba”, „harmadik szoba” és egy „konyha” alkotja a házat a pincéken, kamrákon, padláson, csehón és a többin kívül. A legszebb tárgyak mint a szőnyeges asztal és „firiányos” (firhangos) ágy, „pohárszék”, „nagy tükör” ibrikek és réz gyertyatartók,

⁹³ MNL OL P 423 7. t. no. 3.

⁹⁴ Balázsik 1993, 20.

⁹⁵ MNL OL E 156 - a. - Fasc. 032. - No. 034.

⁹⁶ Élésházak külön építéséről ld: H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok XVI-XVII. század. Bp., 1970, Akadémia. 172. 248.

⁹⁷ A bolt mint szoba kifejezést ld: Berke Margit: Erdélyi kastélyok, kúriák és udvarházak nyílászárói a 17.-18 században. Doktori dissz. Bp., 2010. 49.

⁹⁸ Az oldalház mint szoba kifejezést ld: Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi lexikon. 4. köt. Bp., 1981, Akadémia. 88.

⁹⁹ MNL OL P 423 14. cs.

valamint a két darab „*őfelsége képei*” nevet viselő képek az ebédlőben voltak. A kisszobában, ahol a derékalj és a takarók foglaltak helyet, említésre méltó a két „szent” és három „kisebb” kép. Pálnál sok ezüst eszközt is láthatunk, külön az ételekhez és italokhoz használva („*ezüst kanalacska káffehoz*”), illetve egy pár porcelán „*frinza*” is feltűnik. A tényérok és tálak cinből készültek.

A fenti lakóotthonok egy folyamatosan fejlődő képet mutatnak. Láthatunk egy tárgybővülést, de ezek a berendezések leginkább a kényelmet szolgálják és a vizuális igényt fejezik ki; így a változások nagyrésze az étkezési tárgyakra és fali képekre koncentrálódik.¹⁰⁰ Nincsen jelentős díszítőelem bővülés, például faliszőnyeg, óra, vagy díszbútorok tekintetében; illetve nincsen a reprezentációnak külön tere, ahova például az 1702-ben még meglévő, aztán újra fel nem tűnő címer kerülhetne.¹⁰¹ Az ilyen tér kialakítására való próbálkozás leginkább Pálnál feltételezhető, ahol az étkezőbe koncentrálódnak a fenti tárgyak és az uralkodót ábrázoló festmények, de saját családjának plusz kiemeléséről nem beszélnek a források, az előbbiek esetleg önreprezentációnak minősülnek.

A Kendék fent elemzett otthonai a folyton bővülő uradalmukon belül helyezkedtek el. Azon túl, hogy a család levéltára is folyamatos birtokperekről, konfiskált vagyonok visszaszerzéséről ad számot, található benne egy direktebbnek tekinthető nyom, amelyet én az uradalmi reprezentációhoz sorolok. Bereg vármegye 1733-ban Kende László kérésére Gulács nevű faluban „*collateralis inquisitiot*” végzett László apjának birtokgazdálkodási ügyében, hogy nemes és jobbágy jogállású tanúkkal bizonyítsa annak „*derék érdemes úri főember*” mivoltát. A tanúk szavainak valóságtartalma és a birtokgazdálkodás mikéntje természetesen nem érdekes számunkra, a forrás másodlagos tartalma a lényeg. Ebből ugyanis kiderül, hogy a fenti jellemzők a következőképpen nyertek igazolást a helyiek szerint. Egyikük arról számol be, hogy Mihály „*hat lovas hintón járt, ha hintón nem: paripákon, vezetékesen, az maga jószágát pedig, vagy feleségiét*” nem kellett „*fogyasztania*”, hiszen arra nem volt rászorulva. A másik tanú szerint is így volt és Mihály „*lovas legényekkel*” mint kísérettel is rendelkezett, akik – mint már a harmadik tanútól megtudjuk – a hintó előtt és mögött „*jártak*”.¹⁰²

¹⁰⁰ Bár itt sem figyelhető meg akkora „*finomodás*” mint a kolozsvári polgárok esetében két(!) századdal korábban. Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron. (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához.) In: Bodor András-Cselényi Béla-Jancsó Elemér-Jakó Zsigmond-Szabó T. Attila(szerk.): Kelemen Lajos emlékkönyv. Kolozsvár-Bukarest, 1957, Tudományos Könyvkiadó. (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I./1.) 387.

¹⁰¹ A reprezentációs tér kialakulásáról: Berke 2010. 48-49.

¹⁰² MNL OL P 423 15. cs.

A fentiek, bizonyító erejüknél fogva mindenképpen egy elvárt, külső nemesi képet mutatnak, amely több társadalmi réteg számára is üzenettel bírt. A birtokosok a birtokrészeik közötti utazásaik közben is reprezentálták rangjukat, ezzel nem csak zárt otthonaikat, hanem, voltaképpen utazásaik módján keresztül az egész uradalmukat is beemelve az aktusba.

A Kendék lakókörnyezetének reprezentációja nem kiemelkedő országos szinten, de egy folyamatos, lassú fejlődést mutat, visszaadva a szakirodalomban leírt képet.

Címeres pecséthasznált

A heraldika mint segédtudomány és a történettudomány kapcsolata rosszabb helyzetben van, mint az előző alfejezetben tárgyalt, itthon is interdiszciplináris kutatásokat létrehozó művészettörténet és történettudomány együttműködése. A családi heraldikával foglalkozók egyelőre nem hívták fel a figyelmet kutatási területük társadalomtörténeti fontosságára, a munkák még nemzetközi szinten is nagyrészt csak a címerek szabályosságával, esetleg változásaival vannak elfoglalva; a társadalmi lecsapódásról, a címerek társadalomban betöltött szerepéről nem olvashatunk publikációikban. A történészek hasonló módon, maximum említést tesznek az egyes családok címereiről, rosszabb esetben azok motívumaikból próbálnak kiolvasni igazolhatatlan megfigyeléseket. Az alábbiakban fel szeretném hívni a figyelmet a két terület kapcsolódási pontjaira.

A kora újkor a hanyatló heraldika korszaka. A címer elemei már nem a lovagi kultúra eszközei: a pajzs, sisak, stb. már csak művészi, „díszítő”; általában pontatlan (szabálytalan) módon jelennek meg, a család szimbólumaivá így válnak, vagy őrzik meg ebbéli, „megkülönböztető” szerepüket.¹⁰³ A pecséthasználat forrásai a misszilisok és a különféle szerződések, osztálylevelek stb., amelyek a gazdagabb családi levéltárakban egy jól nyomon követhető, kontinuos képet rajzolnak ki a kutató elé, hiszen csak nagyon ritka esetben nem tartalmaznak pecsétlenyomatokat.

Az északkelet-magyarországi térség köznemeseseinek címeres pecséthasználatát megvizsgálva, több mentalitástörténeti adatra bukkanunk. A tásnádszántói Becsky család címeres nemeslevelét nem ismerjük, ősi család lévén,¹⁰⁴ vélhetően felvett címerük van,¹⁰⁵ amelynek

¹⁰³ Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. Bp., 2001, CEBA. 30.

¹⁰⁴ Karácsonyi 3/1. köt. 1901. 161.; Uő.: A gróf Csákyak és Becskyek ősei. = Turul. 1893. évf. 2. sz. 109-110.

¹⁰⁵ Jóllehet a Libri Regii helyenként hektikus dokumentációval bír, így ezt biztosan nem állíthatjuk, a család nyerhetett címeres armálist a tudunk nélkül.

pecsétes megjelenítése családi levéltárunkban az 1600-as évek elejétől jól megfigyelhető. Nagy Iván, a családról közölt leszármazási táblája¹⁰⁶ alapján dolgozva, vélhetően egy ág címereinek változása a következő. Becsky Anna 1616-ból származó, csak éppen kivehető pecsétlenyomata [8. kép] egy tojásdad pajzsban elhelyezkedő két alak, amelyek egy harmadik, csúcsos tárgyat tartanak. Anna feltételezett testvére, György 1654-es pecsétlenyomata [9. kép] már jobb állapotban maradt ránk és az előbbi alakokat is majdnem felfedi. Itt szintén egy hiányos, sisakdísz nélküli címert láthatunk, amelynek pajzsában két oroszlán tart egy, még mindig nem kivehető tárgyat. 1680-ban aztán újra felbukkan ez a lenyomat [10. kép] és a két oroszlán kezében itt már kirajzolódik egy angyalfej. 1716-ban, ismét egy György nevű rokonnál már egy másik pecsétből származó lenyomat [11. kép] látható. A címer teljes, a pajzs motívumait látjuk ismétlődni a sisakdíszben. A két oroszlán által tartott motívum kivehetetlen. 1780-ban aztán négy testvér, négy különféle címere [12-15. kép] látható. A mély heraldikai elemzés nem indokolt témánknál, így annyit elég megállapítani, hogy három címerben az oroszlánok koronát, míg egyben talán jogart tartanak. Ugyanígy a pajzsok is típusbéli eltérést mutatnak. A Kendék címere, Karácsonyi János szerint nemzetségi címer, amelyet a velük közös Szentemagócs nemzetségből származó kölcssei Kölcsyekkel „együtt” használtak.¹⁰⁷ A Kendék gazdag levéltárának köszönhetően számos, a Becskyekéhez hasonló címerváltozást követhetünk nyomon. Egy nagyon korai, 1588-as lenyomat [16. kép] az első, ahol egy pajzsmezőben három, szárral együtt ábrázolt virágot – talán rózsát - láthatunk.¹⁰⁸ A megmaradt források alapján úgy tűnik, hogy a 17. század elején további két, más-más ágból eredő rokon¹⁰⁹ hasonló címerképet használ [17., 18. kép]. Az első eltérést - a szaknyelv szerint címertörést¹¹⁰ - Zsigmond 1629-ben felbukkanó lenyomata [19. kép] rejt, amelynél a címerkép már mint egy három rózsát tartó kar jelenik meg. A címer hiányos, csak pajzsból áll. A család levéltárában legtöbbször felbukkanó, majd a 18. századtól kezdve azt teljesen lefedő, Kende Tamástól lejtő ág látszólag a címer „megújításával” le van maradva, náluk először 1669-ben Ádám kezdi el használni a másik ágéhoz hasonló címert, saját monogramjával [20. kép]. Vélhetően egy

¹⁰⁶ Nagy 1988. o.n.

¹⁰⁷ Karácsonyi 3/1. köt. 68-70. A leszármazásra vonatkozó adatokat a Leleszi Konvent és a Diplomatikai Levéltár iratai alapján megerősíti: Balázsik Tamás: kegyúri temetkezés Túrístvándiban. = Műemlékvédelmi Szemle. 1993. évf. 1. sz. 20. o.

¹⁰⁸ A heraldika szabályai szerint (Nyulásziné 2001. 103.) és a Szentemagócs nemzetség címerképe alapján (Varjú Elemér: Csoma József, Magyar nemzetségi czimerek. = Turul 1904. évf. 2. sz. 96.) ez helyes megállapításnak tűnik, jóllehet a hanyatló heraldika korában a szabálykövetés ritka volt.

¹⁰⁹ Balázsik 1993. 20.

¹¹⁰ Ez a fogalom azonban hazánkban csak korlátozott módon alkalmazható. A címertörésnek komoly szabályai és ehhez kapcsolt jelzései vannak. Nyulásziné 2001. 143. Az itthon használt, teljesen önkényes címermódosításoktólünk nyugatabbra egyáltalán nem megszokottak.

másolásról, átvételről beszélhetünk. Ádám leszármazottjai aztán kisebb módosításokkal folytatják ezen címerkép használatát. 1687-ben például fia, Mihály már mintha nem rózsákkal, hanem liliomokkal pecsételne [21. kép]. A heraldika hosszas vitákat folytatna egy ilyen kérdés felett – hogy például vajon a család másik ágához való tartozást akarhatták-e jelezni a címer használói -, azonban gyakori az, hogy az ötvösmunkát végzők hibáztak, vagy egyszerűen a család sem tekintette kardinális szempontnak az ügyet, a két virág könnyen összekeverhető. Mihály fia, László 1713-ban az „LK DK” (Ladislaus Kende de Kölcse) monogrammal díszíti címerét [22. kép] és pecsételi folyamatosan,¹¹¹ azt, amelyet fia, János is többször használ,¹¹² sajátjai mellett [23., 24., 25. kép], amelyeken már megjelenik a csillag és a félhold is. Szintén nála, pontosabban feleségénél, kapivári Kapy Teréziánál láthatunk a családban először házassági címert [26. kép] is, amely típus aztán fiuknál, Pálnál is megjelenik [27. kép].

Sokszor látjuk azt is, hogy egy dokumentumon belül egy atyafi pecsétjével többen is pecsételnek aláírásuk mellett,¹¹³ ami azt jelenti, hogy az egyéni (reprezentáció) helyett a család közös szimbóluma élvez prioritást, megkülönböztetésre alkalmas – és tehát nem hitelesítő - eszközként használva azt.

Különleges, de szemléltetésre alkalmas eset az, amikor valaki saját, nálánál rangosabb anyai felmenőjének címerét használja. Vélhetően hasonló ötlet vezérelte 1804-ben és 1810-ben mándi Mándy Benjámin és Józsefet, amikor a sógornőjük, darvai Darvay Éva címerét kezdték el használni pecsétlenyomat formájában, saját monogramjukkal ellátva azt(!).¹¹⁴ A helyi közösség számára jobban ismert család szimbólumától nagyobb tekintélyt várhattak maguknak.

Mintegy plusz adalékként megemlítendő még Szirmay András naplója, melyben a szerző összesen négyszer említi meg pecsétgyűrű vásárlását, az ékszereket egyáltalán nem részletezve.¹¹⁵

Összegezve, mind a Becskyeknél, mind pedig a Kendéknél azonos sémák állapíthatók meg. A családok folyamatosan változtatják címereiket, a címertörések állandók, azonban ezek mindig csak generációnként következnek be, egy-egy családtag - habár több pecsétnyomóval, vagy pecsétgyűrűvel is bír -, címerei csak például a pajzsaikban, heraldikai koronáikban – tehát a címertörésnek nem minősülő, szabadon változtatható részeikben – térnek el egymástól. Ebben,

¹¹¹ MNL OL P 423 12. cs.-tól 16. cs.

¹¹² Pl. MNL OL P 423 17. cs.

¹¹³ Pl. 1781-ben a kölcsei Kölcseyek és a kölcsei Kendék vegyesen is. MNL OL P 423. 20. cs.

¹¹⁴ MNL OL P 489 7. d.; 8.d. A sógornő családjának címere: Csergheő 1893. o.n.

¹¹⁵ Kincses Katalin Mária (szerk.): Szirmay András feljegyzései 1680-1703. 1. köt. Vaja, 2004. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. 41, 80, 206.; Uő. 2. köt. 2004. 112.

mintha tudatosság lenne. Ez azonban megkérdőjelezhető állítás, ugyanis a különféle címerek használata már semmilyen szabályosságot nem mutat. Kende János például feladási helytől, címzettől és irattípustól függetlenül változtatja címereit az évek során.¹¹⁶ Ezt egy nagyobb forrásbázissal összevetve általánosnak mondhatjuk: a 19. században élt Mátyás Péter szatmári másodalispán, az 1806-tól 1861-ig terjedő időszakban összesen kilencvenhét dokumentumot hitelesít kézjeggyével, melynél hetven alkalommal címeres pecséthasználatot is láthatunk, összesen tízféle címerváltozattal.¹¹⁷

Azt, hogy ezeket mi befolyásolta – legyen itt szó divatról, vagy egy másik családtól való átvételtől –, nagyon nehéz megállapítani, a heraldika nem tud megfelelő válaszokat adni a felmerült kérdésre, a történettudomány pedig az ego-dokumentumok hiányában tanácstalan.

Mindenesetre egy egyértelmű kép így is kirajzolódik elénk a látottak alapján. A családok fő motívumai, szimbólumai állandóak és folyamatosan jelenlevők a különféle iratokon, a családok névjeggyé válva ezáltal az évszázadok során. A köznemesi pecséthasználat tehát egy kissé rendszertelen és – hasonlóan a patronálással kapcsolatos tevékenységnél látottakhoz –, a misszilizsek, vagy naplók témájává nem váló, de fundamentális eleme a családi reprezentációnak, ezáltal megkerülhetetlen.

A leszármazás megjelenítése

Fügedi Erik szerint Magyarországon a késő középkorban „*a magyar nemesi klán leszármazását és történetét egy klán gyermekei a szájhagyomány révén*” ismerték meg „*és nem iratokból,*” valamint nálunk a nyugati genealógiai irodalom akkor sem vert gyökeret, amikor Mátyás király példaként járt elől a saját (fiktív) leszármazásának megíratásával. Az ebből a korból származó genealógiai-táblák „*kivétel nélkül a birtokjogok biztosítását célzó, utólagosan készült összeállítások, amelyek mellőzik azoknak a felemlítését, akik az átörökítés folyamatában nem vettek részt*”.¹¹⁸

A kora újkori birtokos nemességre vonatkozóan ez az állítás már nem állja meg a helyét teljes mértékben, ugyanakkor csak nagyon kevés kivétellel találkozunk. A kifejezetten családi reprezentációs célt szolgáló köznemesi famíliákat bemutató genealógiákat egy kezünkön meg tudjuk számolni. Pandula Attila gyűjtései alapján ezen táblákat és írásokat készítőket csekély

¹¹⁶ MNL OL P 423 17. cs.; 18. cs.

¹¹⁷ MNL OL P 489 7. d.-tól 17. d.

¹¹⁸ Fügedi Erik: „Verba volant...” Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Zoltán (szerk.): Mátyusz Elemér emlékkönyv. Bp., 1984. Akadémiai Kiadó. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok). 119.

számán túl az mondható el, hogy főnemes társaikkal megegyezően erőteljesen fiktív, a honfoglalás korán is túlmenő, hun és egyéb ősokeket is tartalmazó munkákat készítették, általában a 18. század végén.¹¹⁹

A 19. század előtt készült, a családi levéltárakban általában külön tételként csoportosított, viszonylag nagy számban előforduló táblák nagyrésze viszont tehát gyakorlati célokat szolgált, perekhez készült. Ezt egyrészt kis terjedelmükből állapíthatjuk meg – gondoljunk itt Fügedi Erik szavaira -, másrészt általában le is írják, milyen célból készültek.

Itt most ezekre szándékozom példákat hozni és az eddigi módszertannal ellentétben nem az alfejezet címében szereplő reprezentációs színtér 18. század előtti változatait mutatom be, hanem a két dokumentum/tárgy közötti különbséget. A Kende család levéltárában található egy olyan genealógiai-tábla, amely hat generációt foglal magában és Kölcsey Zsigmond elfoglalt jószágának jogos successorait hivatott vérségi alapon bizonyítani.¹²⁰ Az Uray és Becsky családra vonatkozóan nem tudunk 19. század előtti, a saját családjukra vonatkozó tábláról, utóbbiak ráadásul egy 1815-ös családülési jegyzőkönyv alapján akkortájt dolgozták ki saját leszármazásukat igazoló tábláikat,¹²¹ tehát azt gondolhatjuk, hogy a kora újkoriak nem elvesztek, hanem nem is voltak. Az Ibrányi családnál találjuk az egyik legjobban kivitelezett, arányosan szerkesztett és 1414 előttig visszavezetett, tizenhárom generációt magába foglaló, nagyjából 60 cm széles, 18. századi táblát [28. kép], ami, a hátsó oldalán található írás szerint egy, a rokon Vay család peréhez készült darab. Ez megmagyarázza a sok generáció felsorolását is, ugyanis a két család még a 15. században ágazott el egymástól.¹²² A száz évvel korábbi, Ibrányi Ferenc 1659-es halotti orációja arról tanúskodik, hogy abban az időben a család még nem ismerte pontos leszármazását, vagy legalábbis nem tartotta azt bemutatandónak. A prédikátor 1540-ig vezeti vissza a családfát, a többi ős nevét „*distincte nem adták*” kezébe.¹²³

A leszármazás megjelenítésének kutatása azért kiemelkedően fontos a témánk kapcsán, mert ez az, ahol a tartalmi változás megfigyelhető a helyi családi reprezentáción belül. Az eddig látott területekkel ellentétben ugyanis ez nem egy, már a 16. században is meglévő, maximum mennyiségi változásokat mutató, kontinuus formája az önmegjelenítésnek, hanem egy novumokat is tartalmazó.

¹¹⁹ Pandula 2012. 10-14. Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1-14. köt. Bp., 1891-1914. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

¹²⁰ MNL OL P 423 30. cs. 2. t.

¹²¹ Jóna - Ulrich 2005. 100.

¹²² Csergheő Géza: A Vay és Ibrányi családok czímerének bővítése 1507-ben. = Turul. 1887. évf. 2. sz. 78-79.

¹²³ Medgyesi Pál: Joseph romlása. Avagy magyar nemzet MDCLVIII. esztendőbeli nagy pusztulásán, annak MDCLIX-ben nem kicsiny öregbülésén-való kesergése az Isten anyaszentegyházának... Sárospatak, 1659, Rosnyai János. 23-24.

A táblák igényességéből, díszítettségéből többek között az Ibrányiaknál fellelhető szép darab miatt sem érdemes kiindulnunk, hiszen ezek összességében nem határoznak meg semmit. Véleményem szerint mindez fordított esetben is igaz, amikor egy kevésbé kvalitásos munka rejthet többet is, mint azt elsőre gondolnánk. A Kendéknek, egyedülálló módon van ugyanis egy igen nagyméretű, de szerkesztésekkel ellátott darabja [29., 30., 31., 32. kép], ami meglátásom szerint mindezek ellenére biztosan nem perhez készült, sokkal inkább egy vázlat lehetett.

A lezármazási tábla körülbelül 165 cm széles, amelyből 120 cm-re biztosan már a kora újkorban írtak és rajzoltak, elkészítésének ideje jól lekövethető ugyanis. A készítő, Kende János, kassai tartományi biztos, az akkor még utolsó, ma utolsó előtti hajtás/oldal alján magát jelöli meg készítőként és az 1763-as dátumot adja meg. Az előlotti részen ugyanakkor Rozália nevű testvére még hajadonként szerepel, róla pedig tudjuk, hogy 1751-ben már mint Pongráczné van megnevezve.¹²⁴ A tábla tehát legkorábban már 1751-ben kidolgozás alatt állt és az utolsó simításokat János 1763-ban végezte el rajta. A maradék 45 cm, amely más kéz írását mutatja pedig mindenképpen 1806 előtt lett kitöltve, ugyanis a már említett, nádori irodában dolgozó ifjabb János kereszttel a neve mellett van feltüntetve, róla pedig a korábban hivatkozott, 1806-os írásból tudjuk, hogy ekkorra már nincs az élők sorai közt.¹²⁵

Ez és egy harmadik, sötétebb nyomot hagyó tolltól származó írás utal arra, hogy a tábla nem kerülhetett kiállításra sehol, viszont a család több tagja is szerkeszthette folyamatosan, tehát számontartott dokumentum lehetett. Ez a toll az évszámok felírására lett használva, amelyek közül, időrendben az első 1515.

A forrás további érdekessége az, hogy a készítő nem törekedett arra, amire köz- és főnemes társai közül a legtöbben, hogy családja őseiként múltbéli, legendás, de legalábbis honfoglaló ősokeket nevezzen meg, megelégedett azzal, ami a valóság és amelyet már leírtam: a család biztonsággal a 13. századig vezethető le, Mátéig.

Ennek okait ismételten csak találgatni tudjuk, nincsen erre utaló ego-dokumentuma a családnak, és a főnemesi mintákat a már leírtakon túl azok nem követése miatt (ti., hogy míg mondjuk az Esterházyak, vagy Zrínyiek távoli ősokeket kerestek, a Kendék pedig nem) sem lenne érdemes lehetséges okként megvizsgálni. Kende Jánosnak mindenesetre biztosan rendelkezésére álltak adatok. Ismerjük több perhez használt kisebb terjedelmű dokumentumát családjának. János édesapja, idősebb László a családi iratok alapján idejének nagyrészt azzal töltötte, hogy megszerezze egyik rokona, a kuruc Kende Gábor konfiskált birtokait. Az egyik erre vonatkozó,

¹²⁴ MNL OL P 423 17. cs.

¹²⁵ Vay 1806. 403-404.

1725-ben kelt, sógorához írt levelében egy perre hivatkozik, amelyben vele együtt nyolc generációnyi Kende szerepel.¹²⁶ Az eddig használt családfák szerint a nevek megfelelnek a valóságnak és a levélben, legtávolabbi felmenőként megnevezett Bálintot (*Valentinus*) 1500 körülre tudjuk datálni a segítségükkel.¹²⁷ Ez az évszám azonban még mindig messze van a tábla első alakjától, a legtávolabbi őstől: Mátétól. Egy 1822-ben készült, a család tagjainak nevét és az azokhoz kötött évszámokat feljegyezni kívánó elenchus sem megy vissza messzebbre, mint 1520.¹²⁸ Másik lehetséges forrásként természetesen rendelkezésre állhattak Jánosnak a család ősi, 13. századot is érintő iratai, amelyeket legnagyobb számban a Kölcsey levéltár őriz,¹²⁹ ezek azonban évszámokat kellett, hogy tartalmazzanak, és újfent nincs arra forrásunk, hogy ezekről levelezett volna egymással a két család. János a család egy általam nem ismert mellékág levezetésének végére azt írja, hogy az ág egyik tagjának címere Esterházy Pál sajátja mellett van kiállítva utóbbi házában. János minden bizonnyal a gróf 1681-1682-ben, Matthias Greischer által megalkotott szív alakú családfájára gondolt, ahol a Kende címer kétszer is szerepel [33., 34. kép], ez az ábra azonban nem vezeti le messzire a család tagjait. Az viszont megjegyzendő vele kapcsolatban, hogy több olyan Kende őst ad meg, akik *eques auratusok*, tehát Aransarkantyús lovagok voltak,¹³⁰ ezek közül viszont egyiket csak megjegyzi a sorok végén János, de nem építi be őket a családfába, felülírva ezzel saját, az Esterházyak által kiállított, és megerősített(!), a valóságosnál pompásabb családi múltját.¹³¹

Ahhoz, hogy Kende János genealógiai-tábláját el lehessen helyezni a többi között, meg kell említenem még egy, az eddigi kategóriákba be nem illő társát. Szirmay András, naplójának elejére felrajzolta családjának leszármazását és ebben a korai munkában, hasonló módon, igazolható adatokat közölt, csak 1390-ig ment el. Ez a tábla azonban, egyrészt meg sem közelíti méretben a Kendéjékét, másrészt nem a publikumnak készült.¹³²

Ettől függetlenül a Kende tábla szinte biztosan nem lógott egyik kúria falán sem. Sem anyaga, sem pedig vázlatossága nem engedte ezt meg. Nagy mérete utalhatott egy előkészületre a végleges elkészítéséhez, de erről dokumentumokat nem ismerek. János 1768 és 1770 között

¹²⁶ MNL OL P 423 14. cs.

¹²⁷ Balázsik 1993. 20.

¹²⁸ MNL OL P 423 30. cs. 2. t.

¹²⁹ Ld. Balázsik Tamás hivatkozásait.

¹³⁰ Szalai Béla: Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában. Bp., 2020, Kossuth Kiadó. (Esterhazyana). 37.

¹³¹ MNL OL P 423 30. cs. 2. t.; A 17. századi genealógiai munkák fiktív mivolta a kortársak által is ismert volt, ld: Bene 2003. 28.

¹³² „Ezen Könyvem Idegenektől ne olvastassák, azért obtestalom fiaimat, tartsák in Secreto.” Szirmay 2005. 23.

hunyt el,¹³³ pár évvel a tábla elkészülte után és éppen az ő generációjának az inventáriumai hiányzik a levéltárakból.

János családja a megyei tisztkarban folyamatosan betöltött stallumok, jó házasságok, a rekatolizáció, valamint az iskolázottság tekintetében nem lógott ki a sorból a velük egy „súlycsoportban” lévő családok közül a 18. században, így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagy genealógiai-táblát valamilyen személyes ambíciótól vezérelve dolgozta ki. A nemesi reprezentáció változásainak megragadásához példája nem ad hozzá, viszont kivételessége folytán bizonyítja, hogy a térségben ilyen is megtörténhetett, mintegy mikrotörténeti érdekességként.

Az itteni köznemességnek jó része már a 18. században ismerhette megközelítőleg pontos leszármazását és némelyikük kutatta is azt, megjelent a szóbeliségen túli, írásos (rajzos) genealógiai-igény. Ezek a munkák azonban nem közelítették meg a főnemesekéit, amelyek már régen ismertek voltak a köznemések számára is.

Konklúzió

Az északkelet-magyarországi köznemesi, külső kritériumokat érintő eszménykép véleményem szerint összességében színes palettát fed le. A főnemsekhez és polgárokhöz képest azonban nagy lemaradást mutat minőségét tekintve, kevésbé finom és igényes tevékenység. Kevesebb anyagi ráfordítás nyomát láthatjuk, a vizuális igényt is csak néhány új, ezt kifejező tárgy jelzi generációnként, ami azt jelenti, hogy a családok tagjai nem érezték szükségét a mélyebb önreprezentáció kiépítésének, beérték a több évszázados hagyományokkal.

Ezt az is mutatja, hogy önmegjelenítési szokásaik az újdonságokat sem követik. A genealógia terén például az irodalmi munkák egyáltalán nem jelennek meg, a táblák is csak ritkán, ám ezek precíznek mondhatók, tartalmilag igényesek.

Az anyagiak a genealógia műfaját jelentősen egyébként sem befolyásolhatták, a helyi nemeknek írástudásuk és ismereteik rendelkezésre álltak hozzá. Az itteniek pénzügyi adottságainak a reprezentációra gyakorolt hatásai a kétosztatúságukon keresztül láthatók. A benepossessionatus családok nagyobb vagyont tudhattak magukénak, mint rosszabbul élő társaik, mégis csak a már megszokott, általam felsorolt eszköztárra vonatkozóan tértek el tőlük, mennyiségileg téren; ezek mellé pedig nem sorakoztak fel új, a polgároktól, vagy a

¹³³ 1768-ban még aláír egy dokumentumot, 1770-ben pedig felesége már özvegy. MNL OL P 423 19.; 20. cs.

főnemesektől átvett minták és ezek is lemaradást mutatnak minőségüket tekintve, tehát reprezentációjuk „plafonját” a vagyon sem törte át.

Ebben változást majd csak a 19. századtól kezdve látunk, tehát az általam bemutatott jelenség egyfajta kora újkori köznemesi családi reprezentációs előképnek tekinthető. Ennek pedig a köznemesi eszményképe a családok régmúlta visszatekintő, folytonos mivolta és az élet minden területére kiterjedő jelenlevőssége.

Lezárva: 2023. 01. 10.

Forrás- és irodalomjegyzék

Források

HU MNL OL - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:

E 156 Magyar kincstári levéltárak; Magyar Kamara archivuma; Összeírások; Urbaria et conscriptiones (1527-1864)

P 108 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Esterházy család levéltárai; Esterházy család hercegi ágának levéltára (1527-1944)

P 1841 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Az Országos Levéltár által rendezett iratok (1671-1871)

P 397 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Károlyi-levéltár (1246-1995)

P 423 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Kende család (1527-1916)

P 489 Magánlevéltárak; családi fondok, levéltárak; Mándy család (1527-1885)

P 44 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Becsky család levéltára (1528-1917)

P 441 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Kölcsey család (1527-1948)

P 693 Magánlevéltárak; Családi fondok, levéltárak; Uray család (16. sz.-20. sz.)

Q 317 Mohács előtti gyűjtemény; Diplomatikai levéltár; Önálló fondok; Ismeretlen provenienciájú iratok (1193-1526)

Szakirodalom

Az NKFIH által támogatott K 116116 projekt adatai: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat/

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1970, Kriterion.

B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták: XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest, 1973, Kriterion.

Baják László: Bevezetés. In: Uő. (szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. Bp., 2007, MNM. (Bibliotheca Humanitatis Historica 19.) 5-25.

Balázsik Tamás: kegyúri temetkezés Túrsvándiban. = Műemlékvédelmi Szemle. 1993. évf. 1. sz. 5-24.

Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor (szerk.): Genealógia 2. Budapest, 2013, Tarsoly. (A történelem segédtudományai I.) 7-57.

Balogh István: Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1. - 1616. augusztus 6. Nyíregyháza, 1986, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 1.)

Bara Júlia: A Károlyiak műpártolása Nagykárolyban és környékén a 18. században. Doktori disszertáció. Kolozsvár, 2012.

Baranyai Béláné: A nyírbátori minorita templom berendezése. = Művészettörténeti Értesítő. 9. évf. 3. sz. 196-229.

Barta M. János: A kassai jezsuita gimnázium diáksága 1697-1773 (Adattár Fazekas István másolata)

Bartos György – Fülöp András: Lónya, református templom. = Műemlékvédelmi Szemle. 2003. évf. 2. sz. 341-347.

Baxandall, Michael: Reneszánsz szemlélet– reneszánsz festészet. Budapest, 1986, Corvina.

Bene Sándor: Őskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. = Irodalomtörténeti Közlemények. 2003. 107. évf. 1. sz. 3-42.

Berke Margit: Erdélyi kastélyok, kúriák és udvarházak nyílászárói a 17.-18 században. Doktori disszertáció. Bp., 2010.

Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Bp., 1900, Akadémia.

Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Bp., 1908, Akadémia

Burke, Peter: The Fabrication of Louis XIV. London, 1992, Yale University Press.

Burke, Peter: The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication. Cambridge, 1987, Cambridge University Press.

Buzási Enikő: A reprezentáció keretei és gyakorlata Nádasdy Ferenc országbíró és a 17. századi főnemesi elit műpártolásában. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2021.

Cust, Richard: The material culture of lineage in late Tudor and early Stuart England. In: Richardson, Catherine - Hamling, Tara – Gaimster David (szerk.): The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe. London, 2017, Routledge. 247-274.

Csergheő Géza (szerk.): J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Nürnberg, 1893, Bauer und Raspe. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-ungarn-magyarorszag-2/>

Csergheő Géza: A Vay és Ibrányi családok címerének bővítése 1507-ben. = Turul. 1887. évf. 2. sz. 78-81.

Csernyánszky Mária: Iparművészettörténeti áttekintés. In: Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. köt. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. (Magyarország műemléki topográfiája 11.). 207-224.

Diós István (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. o. n. <http://lexikon.katolikus.hu/lex-internet.html>

Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. 1-2. köt. Bp., 2013, MTA. (Magyar történelmi emlékek) <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/>

Fügedi Erik: „Verba volant...” Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Zoltán (szerk.): Mályusz Elemér emlékkönyv. Budapest, 1984. Akadémiai Kiadó. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok) 437-462.

G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Budapest, 2008, L'Harmattan.

Gaylhoffer-Kovács Gábor: A milotai református templom famennyezetének "ládájába" rejtett iratok. = Műemlékvédelem 58. évf. 4. sz. 252-257.

Gergelyffy András - Gilyén Nándor: Tiszakóród. In: Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 2. köt. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. (Magyarország műemléki topográfiája 11.) 361-366.

Görög Hajnalka: Képmetamorfózisok. Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17-18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában. = Erdélyi Múzeum. 2001. évf. 3-4. sz. 115-143.

H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok XVI-XVII. század. Budapest., 1970, Akadémia.

Hanák Béla – Szabó András Péter (szerk.): Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526-1700). 1.-2. köt. Budapest, 2021, BKTi. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Magyar Családtörténetek: Források 4-5.).

Henzsel Ágota (szerk.): Balogh István válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról. Nyíregyháza, 2007, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 14.).

Henzsel Ágota: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634. Nyíregyháza, 1996, SZSZBML (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 10.)

Hopp Lajos: Az önéletírás divatozása. In: Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. 2. köt. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 387-396.

Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron. (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához.) In: Bodor András–Cselényi Béla-Jancsó Elemér-Jakó Zsigmond-Szabó T. Attila(szerk.): Kelemen Lajos emlékkönyv. Kolozsvár-Bukarest, 1957, Tudományos Könyvkiadó. (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I./1.) 361-393.

Jávor Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. = Művészettörténeti értesítő. 49. évf. 3-4. sz. 167-186.

Jósa Miklós - Ulrich Attila: A német szögyéni és bánházi Jósa család története. Debrecen, 2005, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. (Régi magyar családok 3.).

- Karácsonyi János: A gróf Csákyak és Becskyek ősei. = Turul. 1893. évf. 2. sz. 105-111.
- Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 3/1. köt. Budapest, 1901, MTA.
- Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Budapest, 1998, Universitas. (Historia Litteraria 5.) Adatbázis: <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/>
- Kelemen Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. In: Szabó T. Attila (szerk.): Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944. Kolozsvár, 1945, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. 156-225.
- Kincses Katalin Mária (szerk.): Szirmay András feljegyzései 1680-1703. 1-2. köt. Vaja, 2004. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre.
- Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17-18. századi iratainak tükrében. Budapest, 2011, Akadémia. (Néprajzi Tanulmányok).
- Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a debreceni kerületben 1723–1849 között. (Provinciális commissariatus districtus Debreceniensis.). = Hadtörténelmi Közlemények. 6. évf. 2. sz. 130-166.
- Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. = Turul 2010. 83. évf. 1.sz. 3-24.
- Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Budapest, 1981, Gondolat. (Magyar História)
- Künstlerné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640. Nyíregyháza, 1997, SZSZBML (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 12.).
- Lukács Zsuzsa: Az ibrányi református templom kutatása és építéstörténete. In: Valtér Ilona (szerk.): Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest, 1993, OMvH (Művészettörténet-műemlékvédelem 2.) 125-136.
- Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 1-2. köt. Budapest, 1990, MTA.
- Medgyesi Pál: Joseph romlása. Avagy magyar nemzet MDCLVIII. esztendőbeli nagy pusztulásán, annak MDCLIX-ben nem kicsiny öregbülésén-való kesergése az Isten anyaszentegyházának... Sárospatak, 1659, Rosnyai János
- Medick, Hans: A megbecsülés kultúrája. A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között. = Korall. 2002. dec. 10. sz. 19-39.
- Módy Péter – Szőke Balázs: Adalékok a debreceni Szent András-templom építéstörténetéhez. In: Kollár Tibor (szerk.): Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Nyíregyháza, 2014, SZSZBMFÜ. (Középkori templomok útja 3.) 137-152.
- Nagy Iván: Magyarország családai. Bp., 1988, Ráth. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/>

Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. Bp., 2001, CEBA.

Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 4. köt. Budapest, 1981, Akadémia.

Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686-1815). In: Ódor Imre - Pálmány Béla - Takács Péter (szerk.): Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Debrecen, 1997, Hajnal István Kör és KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszéke. (Rendi társadalom - polgári társadalom 9.) 37-96.

Pandula Attila: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor (szerk.): Genealógia 1. Budapest, 2012, Tarsoly. (A történelem segédtudományai I.) 7-40.

Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Budapest, 1995, Ráday Gyűjtemény. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)

R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978, Gondolat.

Szabadi István (szerk.): „Kívül, belől, földben, ládában, papiroson, contractuson...” A Máramarosi és Szabolcsi református egyházmegyék vagyonösszeírási jegyzőkönyvei 1809. Debr. 2017, k. n. (EDADRT XX.)

Szabadi István (szerk.): „Mellyet még az régi atyáink is birtanak”. Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Debr., 2001, TREKL. (EDADRT IX.)

Szabadi István (szerk.): „Mindenek jó rendel és ékesen légyenek Ti Közöttetek...” A Békés-Bánati, Bihari, Érmelléki, és Nagybányai Református Egyházmegyék Vagyonösszeírási Jegyzőkönyve 1809. Debr., 2016, k. n. (EDADRT XIX.)

Szabadi István (szerk.): „Nagy Atyáinknak is az Attyaik szerzették...” A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Debr., 2006, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. (Editiones archivi districtus reformatorum transtibiscani XIII.)

Szabadi István (szerk.): A Torony mikor épült, a legöregebb embereink sem emlékeznek reá...” Az Alsószabolcs-Hajdúvidéki, Debreceni és Nagykunsági Református Egyházmegyék Vagyonösszeírási Jegyzőkönyvei 1809. Debr., 2019, k. n. (EDADRT XXII.)

Szabó Péter: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2008, L'Harmattan. (TDI Könyvek 7.)

Szalai Béla: Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában. Budapest, 2020, Kossuth Kiadó. (Esterhazyana)

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1-14. köt. Budapest, 1891-1914. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. 1-2. köt. Buda, 1809-1810, Királyi Magyar Universitas.

Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története. Debrecen, 2005, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. (Régi magyar családok 4.)

Szirmay Gábor: Halotti kultusz a 17. századtól napjainkig egy magyar nemesi családban. Debrecen, 2010, Tiszántúli Történész Társaság.

Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Budapest, 1974, Gondolat. (Társadalomtudományi könyvtár).

Tarnai Andor: Nemesi Magyarország és felvilágosult abszolútizmus. In: Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. 2. köt. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 500-504.

Tarnai Andor: Provinciális nemesi irodalom. In: Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. 2. köt. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 397-446.

Terdik Szilveszter: Az ungvári jezsuiták Mária-kongregációjának albuma. (Részleges) forrásközlés. In: Bogár Judit - Déri Eszter (szerk.): Barokk vallásos közösségek. Bp., 2017, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok) 211-238.

Terdik Szilveszter: Középkori templomok görögkatolikus használatban Északkelet-Magyarországon. In: Kollár Tibor (szerk.): Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Nyíregyháza, 2014, SZSZBMFÜ. (Középkori templomok útja 3.) 178-188.

Tóth István György: A magyar művelődés a kora újkorban. In: Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Budapest, 2002, Osiris. 164-249.

Tusor Péter: A gömöri prókátor és az ungi fiskális. Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában? = Irodalomtörténeti Közlemények. 2017. 121. évf. 1. sz. 85-98.

Váraljai Lőrincz: Tekintetes es Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencznek Temetése. Melly lött Ibranyban, 29-dik Julii, 1659-ben. Sárospatak, 1659, Rosnyai János.

Varjú Elemér: Csoma József, Magyar nemzetségi czimerek. = Turul 1904. évf. 2. sz. 90-100.

Vay László: A német hiveség, avagy Bécs polgárjai a frantzhadban... Nagyvárad, 1806, Máramarossi Gottlieb Antal.

Ziegler Ágnes: A brassói Fekete templom. Reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben. Brassó-Budapest, 2018, Martin Opitz Kiadó.

Zimányi Vera: Néhány szempont az életszínvonal vizsgálatához a 17. századi Magyarországon. In: Uő. (szerk.): Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Budapest, 1994, MTA TI. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 7-18.